

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
VI

Neşir Heyeti — Editorial Board

HALİL İNALCIK — NEJAT GÖYÜNÇ

HEATH W. LOWRY

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
VI

İstanbul - 1986

bina ve sanat eserinin siyasi âlet olarak kullanılması» (III. Bölüm), «Osmanlı devri'nde Bulgar toplumunun yapısı ve Bulgar Hristiyan sanatının gelişmesinin maddî temelleri» (V. Bölüm), «İslâm Hukuku içerisinde Hristiyan sanatının gelişmesi» (VI. Bölüm), «Ortaçağ Bulgaristan'ının artistik mirası» (VII. Bölüm), «Bulgaristan'da Bizans-sonrası resminin konu ve stil bakımından görünüşü» (VIII. Bölüm) meseleleri ele alınmakta, sonuncu, yani IX. Bölüm'de de «Sonuç» yer almaktadır.

Yazarın bu konu zenginliği yanında, kaynaklarının da aynı ölçüde olduğunu belirtmek gerekir. Balkan dillerindeki yayınlar, Batı kaynakları ve Osmanlı Arşivleri faydalanma alanına girmişlerdir. Bazı Osmanlı belgelerinin de hem tıpkı-basımları, hem de Latin harfli çevirileri, hatta İngilizce tercümeleri verilmiştir. Bu arada tesadüf edilen ufak okuma hataları, hiç bir zaman eserin kıymetini gölgeleyecek nitelikte değildirler :

- s. 68'de (bak. s. 354) «Eşkünciyân-ı yürükân» 300, «Yamâk-ı işân 1200» (asân değil),
- s. 113'te (bak. 356) «Halîmî Çelebi» (Hîlmî değil),
- s. 358 ve 359'da satır 1'de «Küre-i nuhâs» (Nahhâs değil), «der-i devletmekine arz-ı dâi-i kemîneleridir ki» (kemîne eder ki değil) satır 4'te «ruhsat-ı seniyyeyi» (sinnîyyeyi değil) gibi.

İnsan, Machiel KIEL'in bu nefis eserini görünce, 1979'da Münih'te toplanan Türk Sanatı Tarihi Kongresi'ne, beraberinde getirip gösterdiği «Arnavutluk'ta Türk Mimari Eserleri» adını verdiği İngilizce çalışmasının resmî veya yarı-resmî bir Türk kuruluşu tarafından sahip çıkılarak hâlâ basılamamış olmasına esef etmekten kendisini alamıyor.

Machiel KIEL, bu fevkalâde kitabı ile bir yandan Türk-Hollanda ilişkileri, diğer yandan Türk-Balkan Milletleri Tarihi arasında yeni bir kanal inşa etti, tıpkı onun soyadını taşıyanın (Kiel) iki denizi birleştirdiği gibi. Kendisi her türlü övgüye lâyıktır. Çalışmalarının yeni ürünlerini beklemekte sabırsızlanılacaktır.

Nejat Göyünç

Daniel PANZAC, *La peste dans l'Empire Ottoman, 1700-1850*, Leuven 1985, Editions Peeters, 659 sahife, 35 harita ve 16 grafik.

Fransız İlmî Araştırmalar Milli Merkezi (Centre National de la Recherche Scientifique-Paris)'in, Hollanda Yakın-Doğu Enstitüsü (Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten-Leiden, İstanbul)nün ve Fransız Dışişlikler Bakanlığı Beşerî ve Sosyal Bilimler Müdürlüğü (Sous-Direction des Sciences Sociales et Humaines du Ministère des Relations Extérieures-Paris)'nün desteği ile yayınlanan bu eser, Daniel PANZAC'ın 1969'da başladığı ve on üç sene süren uzun araştırma ve çalışmalarının ürünü, İstanbul'daki Fransız Anadolu Araş-

tırmaları Enstitüsü'nün *Collection Turcica* adını verdiği dizinin 5. kitabıdır (diğerleri : *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*, 1981, *Travaux et recherches en Turquie I-II*, 1982-1984, *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, 1983). Önsöz, Giriş, dört Anabölüm (bunlar da kendi içinde topyekûn 17 kısma ayrılmaktadır), Sonuç, Kaynaklar, Ek-belgeler, Atlas ve Dizin'den oluşmaktadır.

Veba salgınları 1628'de Lyon'da, 1656'da Napoli'de, 1720'de Marsilya'da şehir halkının % 50'sini, 1743'te Messina'da % 70'ini ölüme sürükleyen, uzun süreler devam eden en tehlikeli afetlerden birisidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda da XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İstanbul'da, Selânik'te, İzmir'de Halep'te, İskenderiye ve Kahire'de büyük tahribata sebep olmuş, kitle ölümlerine yol açmıştır (s. 359-362). İnsanlık için bu derecede felâketleri beraberinde getiren veba salgınları bazan şehirlerin yer değiştirmelerine neden olmuş (s. 305-306), bazan da ticareti, iktisadî hayatı büyük ölçüde etkilemiştir.

Daniel PANZAC kitabında bu büyük âfeti, kaynaklarını, nasıl ve nerele yayıldığını, tesirlerini incelemekte, bu maksatla da Marsilya, Paris, Venedik, Roma, Viyana, Londra, Valetta, Dubrovnik'te elçilik ve konsolosluk raporlarını, ticarî belgeleri, sahil muhafaza ve sıhiye teşkilâtı arşivlerinde bulunan vesikaları kullanarak konuyu çok zengin ve ayrıntılı olarak okuyucularına sunmaktadır. Eserin ismi «Osmanlı İmparatorluğu'nda veba» olmakla beraber, ele aldığı meseleler kendisini diğer bir çok konularda da ayrıntılara girmeye zorlamış, meselâ vebanın deniz yolu ile nasıl yayıldığını anlatırken Doğu Akdeniz limanları ile Avrupa arasındaki ticarî ilişkilere, İzmir, İskenderiye gibi limanlara girip-çıkan gemi sayılarına, bazı Fransız gemilerinin (La Gironde vs.) seferlerinin ne kadar yıl sürdüğüne varana kadar geniş bilgiler vermektan kendisini alamamıştır (6. kısım : «La propagation maritime de la peste», s. 134-153). Vebanın sebep olduğu ölüm oranlarını daha iyi belirtebilmek için de Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusu üzerinde durmak lüzumunu hissetmiş, uzun uzun bu hususta bilgi vermeye gayret etmiştir (10. kısım, «La population de l'Empire Ottoman», s. 231-276). Böylece eser, tasarlanan plânın da çok ötesinde, yazarı, uzun uzun bir çok yan alanlarda araştırmaya, ikinci derecede kaynaklardan faydalanarak da olsa, sağlam bilgiler vermeye zorlamıştır.

Yazara göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda veba iki ana kaynaktan yayılmaktadır: 1. Hoy-Tebriz-Nihavend-Hemedan-Kirmanşah-Süleymaniye-Kerkük-Musul-Urfa-Diyarbakır-Bitlis ve Van'ı kapsayan kesim, 2. Asir bölgesi (s. 106-108). İstanbul, Anadolu, Batı Balkanlar, Eflak-Boğdan ve Mısır da muvakkat kaynakları oluşturmaktadır (s. 108-132).

XIX. yüzyılda veba, bir büyük âfet olarak, yerini kolera'ya bırakmaktadır (15. kısım, s. 411-445). Mısır'da ve Osmanlı Devleti'nde bu salgınlara karşı önlemler alınmaya bu devirde başlanmakta, karantina teşkilâtı kurulmaktadır (16. kısım, s. 446-492).

Yukarıda kısaca muhteviyatı tanıtılmaya çalışılan Daniel PANZAC'ın bu eseri sade Osmanlı Devleti'nin 1700-1850 arasında veba salgınları neticesi maruz kaldığı felâketlerin, buna karşı alınan önlemlerin tarihçesi değil, bütün Akdeniz ülkelerinin ve Avrupa'nın da bu âfetle mücadelesi tarihi olmuştur, denilebilir. Yazarın da Giriş'te belirttiği gibi, modern zamanlarda Atlantik'ten Basra Körfezi'ne kadar uzanan geniş saha sıhhi bakımdan bir bütün teşkil etmekte, bir yerinde patlak veren bir salgın diğer taraflara da ister-istemez yayılmaktadır, tıpkı günümüzdeki siyasî ve anarşik kargaşalar gibi.

Sayın Daniel PANZAC bu ömür törpüsü, uzun ve sabırlı çalışmasıyla bizlere yalnız Osmanlı Arşivleri ile çalışılamayacağını, Osmanlı Sosyal ve İktisat Tarihi'ni aydınlatmak için yabancı arşivlerin de vazgeçilemez olduğunu isbat etmiştir. Bu son derecede ilgi çekici araştırması ile de, her türlü övgüyü hak etmiştir.

Nejat Göyünc

Gerd WINKELHANE ve Klaus SCHWARZ, *Der osmanische Statthalter Iskender Pascha (gest. 1571) und seine Stiftungen in Ägypten und am Bosphorus*, Verlag. aku GmbH. Bamberg 1985, Islamwissenschaftliche Quellen und Texte aus deutschen Bibliotheken, Band 1, 361 sahife. Yayınlayan : Klaus SCHWARZ.

Üç sene kadar önce Klaus SCHWARZ, arkadaşı Hars KURIO ile birlikte Koca Sinan Paşa'nın Uzuncaova (Bulgaristan)'daki külliyesinin vakfiyesini yayınlamıştı (bak. *Osmanlı Araştırmaları* IV, 345-346). Bu defa da bir başka arkadaşı Gerd WINKELHANE ile Batı Berlin'deki ünlü Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz'deki 1556-1559 (H. 963-966) tarihleri arasında Mısır Beylerbeyisi bulunan İskender Paşa'ya ait bir vakfiye ile yine aynı zata ait Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan bir başkasını, İskender Paşa'nın hal tercümesi, faaliyetleri, vakıfları hakkındaki bilgilerle birlikte neşretmektedir.

Yazarların ilk olarak çözmeye çalıştıkları sorun, ekseriya birbirine karıştırılan Çerkes İskender Paşa ile Bostancıbaşı İskender Paşa'nın sahih hal tercümelerini tesbit etmek ve Mısır ile Kanlıca'daki vakıfların hangisine ait olduğunu ortaya çıkartmaktır. Bunun için Çerkes ve Bostancıbaşı İskender Paşa'lar üzerinde durulur, sonuçta her iki vakfiyenin ve vakif eserlerin de ayrı ayrı zatlara değil, eski Bostancıbaşı İskender Paşa'ya ait bulunduğu karar verilir (s. 51).

İskender Paşa'nın Kahire'de Bâb Zuveyla dışında bir cami, bir tekke ve bir sebil yaptırdığı, 1872'de bugün «şâri'ul-ka'l'a» adı verilen Mehmed Ali Cad-desi açılırken yıkırdıklarıından, bunlardan hiç birisinin günümüze intikal etmediği belirtilmektedir (s. 70-71). İskender Paşa'nın bu vakfiyesinden onun Aşağı Mısır'da Fûve şehrinde de bir cami, bir mektep ve 40'tan fazla dükkânlı, iki boyahaneli bir binalar manzumesi, bir kapalı çarşı ve bir han